

XҒТАР 17.82.94

Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-181-192>

А. Байтұрсынұлы мен Ж. Жәнібековтің тарихи және көркем бейнесі (С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» шығармасы бойынша)

А.К. Коспагарова^{1*}, Р.С. Имаханбет², Д.О. Байгожина³

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail:¹assem.kospagarova@gmail.com*, ²rayhanymahanbet@gmail.com, ³baigozhina_do_1@enu.kz)

Аңдатпа. Бұл мақалада Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» мемуарлық роман-хроникасы негізінде Ахмет Байтұрсынұлының әдеби портреті жан-жақты талданып, оның бейнесінің тарихи-көркемдік қырлары мен идеялық мазмұны ашылады. Зерттеу нысаны – XX ғасыр басындағы қазақ қоғамындағы саяси-әлеуметтік өзгерістер аясындағы А.Байтұрсынұлының тұлғалық келбеті және Жанұзақ Жәнібековтің қоғамдық қызметі. Мақсат – авторлық концепцияны, тарихи шындық пен рухани құндылықтардың тоғысуын анықтау және екі қайраткердің ұлттық сана қалыптастырудағы рөлін көрсету. Әдіснамалық негіз ретінде тарихи-әдеби, салыстырмалы және құжаттық талдау тәсілдері қолданылды. Сонымен қатар, мәтіндік-салыстырмалы талдау арқылы авторлық баяндау ерекшеліктері мен кейіпкер бейнесін сомдау тәсілдері анықталды. Негізгі дереккөздер ретінде «Қазақ» газетінің материалдары, архив құжаттары және кезеңдік баспасөз мәліметтері пайдаланылды. Зерттеу нәтижесінде, С. Сейфуллиннің А.Байтұрсынұлына қатысты ілтипаты мен шығармаларындағы астарлы оң бағалаулар дәлелденді; Ж. Жәнібековтің Алаш қозғалысы мен «Қазақ» газетіндегі редакторлық қызметінің ұлттық идеяны нығайтудағы орны айқындалды. Сондай-ақ, екі қайраткердің ортақ идеялық алаңы ретінде «Қазақ» газетінің тарихи маңызы мен қоғамдық ықпалы дәйектелді. Бұл зерттеу тарихи тұлға бейнесін кешенді талдаудың үлгісін ұсынып, әдеби портрет пен авторлық концепцияны зерттеудің әдіснамалық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Түйін сөздер: Сәкен Сейфуллин, Ахмет Байтұрсынұлы, Жанұзақ Жәнібеков, «Тар жол, тайғақ кешу», Алаш қозғалысы, «Қазақ» газеті, авторлық концепция.

Түсті: 02.06.2025; Жөнделді: 14.08.2025; Мақұлданды: 13.09.2025; Онлайн қолжетімді: 25.09.2025

*хат-хабар үшін автор

Кіріспе

Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» атты тарихи-мемуарлық романы қазақ әдебиеті мен тарихында XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы күрделі кезеңді бейнелейтін көрнекті шығарма болып табылады. Бұл роман қазақ халқының патшалық Ресейге қарсы күресін Кеңес үкіметінің орнығу жолдарын шынайылықпен суреттейді. «Тар жол, тайғақ кешу» романында Сәкен Сейфуллин өз дәуірінің әлеуметтік-саяси көрінісін көркем түрде бейнелеп, сол кезеңдегі қоғамдық-саяси ахуалды, оның ішінде Алаш қозғалысының тарихи ролін де сипаттауға тырысты. Романның тарихи және әдеби факт ретіндегі маңызы уақыт өткен сайын арта түсуде. Осыған байланысты, аталған еңбектегі қазақ халқының көрнекті қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының бейнесін талдау өзекті болып табылады. Сондай-ақ, романдағы тарихи оқиғалар мен кейіпкерлердің образдары арқылы Сәкен Сейфуллин ұлт тағдырына бейжай қарамаған, ел үшін жанын берген қайраткерлердің ішкі жан-дүниесін, көзқарасы мен ұстанымын терең ашып береді.

Ахмет Байтұрсынұлы мен Жанұзақ Жәнібеков екеуі де Алаш қозғалысының көрнекті өкілдері ретінде қазақ халқының ұлттық санасын оятуға, мәдениеті мен тілін дамытуға зор үлес қосқан тұлғалар екендігін атап өткен жөн.

Әдіснама

Ғылыми мақаланы жазу барысында салыстырмалы, тарихи-әдеби талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу барысында диалектикалық, салыстырмалы принциптер әдістемелік негіз ретінде қолданылды. Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» шығармасындағы Ахмет Байтұрсынұлы бейнесі, оның тұлғасының сомдалуы жүйелі түрде талданды. Сонымен қатар, тарихи-құжаттық әдіс негізінде Алаш қозғалысына қатысқан тұлғалардың қызметі, әсіресе Жанұзақ Жәнібековтің өмір жолы мен «Қазақ» газетіндегі ролі архивтік деректер мен баспасөз материалдары арқылы зерттелді. Бұл әдістер мақалада қарастырылған екі тұлғаның ортақ идеялық бағыттарын ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талқылау

Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» мемуарлық роман-хроникасы – XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамындағы саяси, әлеуметтік өзгерістерге шынайы сипаттайтын маңызды тарихи туынды. Бұл шығарманың негізгі құндылығы – сол дәуірдегі ірі тарихи тұлғалардың бейнесін көркем әрі деректік тұрғыдан беруінде.

Қазақ ғалымдары Т. Кәкішов пен К. Ахметова, А. Кәкен, А. Әбсадық «Тар жол, тайғақ кешу» романының тарихи шындығы жайында көп ізденіп, арнайы еңбектер жазды. Сонымен қатар, 1916-1937 жылдар аралығындағы баспасөз беттерінде жарияланған мақалалар нысанға алынды. Өйткені, шығарманың 1927 жылғы ең алғашқы нұсқасы мен кейінгі шығарылымдары арасында автордың ойлары мен сөйлемдерінің біршама өзгертіліп, алашордалық азаматтарға ауыр сын, кінә арту айтылғандығы аңғарылады.

Сәкеннің «Алашорда» мүшелігіндегі азаматтарға қарсы келуі өзі өмір сүріп отырған қоғам көзқарасы, қоғамдағы адамдар пікіріне үндес келеді. Себебі, ол қоғамда бай мен кедей табы, екеуі екі бөлек дүние іспетті еді.

Ф.ғ.д., профессор Т. Кәкішұлының аталған романды «XX ғасырдың энциклопедиялық анықтамасы» (Кәкішұлы, 2010) – деп айрықша бағалайды. Ғалым К. Ахмет «Өмірдің талай тар жол тайғақ кешулерінде» Сәкен Сейфуллин «Алаш» азаматтарының ешқайсысында жамандыққа қиған емес. Сотына қатысқан емес. Бұған оның «Тар жол, тайғақ кешу» романы (1927) сәкентанушы ғалымдардың ғылыми-зерттеу еңбектері нақты дәлел бола алмақ. Қаншама жан түршігерлік азапты бастан өткерген Сәкен ешуақытта ешкімді ашық та, бұғып та көрсетпеген» (Кәкішұлы, 1997).

Алаш қайраткері Жанұзақ Әлжанұлы Жәнібековтің «Қазақ» газетіндегі редакторлық қызметі жайында Ү. Субханбердинаның, Қ. Сақтың, Э. Ибраеваның ғылыми және тарихи еңбектерде әртүрлі деректер кездеседі.

Зерттеу жұмысының нәтижелерін қазақ ғалымдарының еңбектері негізінде шығарып олардың пікірлерінің астарын түсінуге тырыстық. Ахмет Байтұрсынұлының кейбір қиын кезеңдерде елі мен жері үшін шыбын жаны шырқырағанда Сәкен Сейфуллиннің көмек қолын беруі ерен еңбегін танып, арлы азаматтығын сыйлауы нағыз зерделінің ісі.

Тәуелсіздік кезең әдебиеті тұсында С. Сейфуллинді «қызыл болды» деп алашордашыларға қарсы қою белең алғанымен, шындығында олар кеңес өкіметін қолдап қана қойған жоқ, оның іргетасын бірге қалағандығын білеміз. Мәселен, Қазақ автономиясы құрылған соң А.Байтұрсынұлы алғаш рет халық ағарту халкомы етіп тағайындалса, Ә. Ермаков Қазақ өлкесінің Мәскеудегі өкілдігіне жетекшілік етті. Х.Ғаббасов Сібірге, Б. Сәрсенов жалпықазақ Казревкомының бөлімін басқарды (Кәкен, 2016).

С. Сейфуллиннің «Алашорда» мүшелігіндегі азаматтарға қарсы келуі өзі өмір сүріп отырған қоғам көзқарасы, қоғамдағы адамдар пікіріне үндес келеді. Себебі, ол қоғамда бай мен кедей табы, екеуі екі бөлек дүние іспетті еді.

Қазақ қоғамы үшін елеулі еңбектің бірі – ол Қазақ Құрылтай съезін дайындап және құрылтай жұмысына А. Байтұрсынұлы, С. Сейфуллин, Х. Ғаббасов, Ә. Ермаков, С. Меңдешов, Т. Рысқұловтардың басы қасында жүріп, мұрындық болуы. Аталған тұлғалардың экономикалық, жағрапиялық деректерді, сондай-ақ, тарихи-статистикалық, этнографиялық деректерді ұқыптылықпен жинап, Қазақ жұртының аумақтық шекарасын анықтап белгілеуінде.

Тарихшы ғалым М. Қозыбаевтың «Алаш қозғалысы – қазақ қауымындағы отаршылдыққа қарсы бағытталған, прогреске ұмтылған жалпыхалықтық демократиялық қозғалыс. Ал «Алаш» партиясының негізін қалаған үркердей топтың, «Алашорданың» басынан аяғына дейін жүргізген саясаты дұрыс еді» Сәкендікі қате еді деп айтуға бола ма? Алаш жетекшілерінің 1916 жылғы көтеріліс кезіндегі позициясын Тұрар, Сәкен т.б түсінбеді деп кінәлау қиын. Тұрар, Сәкен, Жүсіпбек, Бейімбет дүркіреп көтерілген қалың халықпен болды», – дейді (Қозыбаев, 1994).

Ақиқатында Сәкен Сейфуллин де Ахмет Байтұрсынұлы да шын пейілдерімен, өз ықылас-еріктерінде қара халықтың жағында болғандығын олардың әрбір іс-әрекеттерінен аңдауға болатынын тарихи деректер көрсетті.

«Тар жол, тайғақ кешу» шығармасында жазушы С. Сейфуллин жеке бір тұлғаға емес Алашорданың іс-әрекетіне қарсы екенін баян етеді.

«Менен Шонтонов жауап алды:

– Сіз Совдепке қалай кірдіңіз?...

Мен:

– Совдепке бұқара халықтың, ел қазақтарының сайлауымен кірдім, – дедім.

– Нені қорғамақ болып кірдіңіз, Совдепке?...

Мен:

– Қазақ халқының, өзімді сайлаған нашар елдің пайдасын қорғауға кірдім (Сейфуллин, 1998).

Жазушы әрі ақын С. Сейфуллин бұл ұстанымын поэзия тілімен де бейнелейді:

Халықтың қорлық көрген туын ұстап,

Әділдік жолын іздеп қуған едім, -

Болса да жолым қиын мехнатты,

Сол жолда басшы қылдым жалғыз хақты.

Дарияға қайық салған ер балаңды

Қолда енді, бабаларым, аруақты!

– деген жыр жолдары қайраткердің жүрек сыры екендігіне күмәндануға болар ма?

Бүгінгі қазақ әдебиеттану ғылымы үшін көркемдік таным және авторлық концепция мәселесі ерекше назар аударуды қажет етумен қатар жеке қаламгерлер шығармаларын да жан-жақты қарастыруды қажет етеді. Егер жазушы шеберлігі – ешқашан киелі сипатын жоймайтын, маңызы мәңгілік, шығармашылықтың іргелі объектісі екенін мықтап ескерер болсақ, таным мен ұстанымның да көркемдік сипатының танылуына шеберлік мәселесінің ықпалы зор екеніне көз жеткіземіз (Көпбаева, 2010).

Автор қалайда өз заманның шындығын, бет-бейнесін суреттеуде туралықтан таймағаны, сол кезеңдегі баспасөз беттеріндегі мақалалардан өзі айтып отырған шындықты дәлел ететін тұстарын оқырман назарына ұсынып ұстауында.

Сондай-ақ, шығарма барысында автор қазақ әдебиетінің даму бағытына да тоқтала өтіп, «бірі – байшыл, ұлтшыл, бірі еңбекшіл, тапшыл» деп екіге бөледі. «Байшыл, ұлтшыл бетті әдебиетшілер, мәселен Ахмет, Мыржақып, Мағжан, Әлиқан және басқалар» деп атап өтеді (Сейфуллин, 1998).

Шығармада Алаш қозғалысының кейбір қайраткерлерімен Сәкеннің қарым-қатынасын жақсы болды деп топшылау қиынға түседі. Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» шығармасында Ахмет Байтұрсынұлы туралы айтылған орынсыз пікірлер кездеспейді. Автордың Ахмет жөніндегі ішкі ілтипаты мен сыйластығы әр тұста байқалып отыратындығын көреміз. Мәселен, ««Қазақ» газетін шығарушылар: Бөкейханұлы, Байтұрсынұлы, Дулатұлы, Қадырбайұлы болды» (Сейфуллин, 1998).

««Алаш» партиясынан учредительный собранию аталған депутаттар: Торғай облысынан номер бірінші спеске. 1. Ахмет Байтұрсынұлы, 2. Ахмет Бірімжанұлы, 3. Сағындық Досжанұлы, 4. Абдолла Темірұлы, 5. Телжаман Мұрынұлы, 6. Ержан Оразұлы, 7. Әлихан Бөкейханұлы» (Сейфуллин, 1998).

Торғай «Алашордасының» басында болған білімділері: Міржақып Дулатұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Елдес Омарұлы, Телжан Шошанұлы, Мырзағали Есполұлы, Сәлімкерей Қаратілеуұлы...» (Сейфуллин, 1998).

«Ақшораұлының ұранына дауыс қосқандай, қазақтан шыққан ұлтшыл көсемдер Ахмет, Мыржақып та патша заманында, патшаның урядник, приставтарының арам етектерінің табанымен езілген нашар елдің «елім-ай, жұртым-ай»... деген зарын күйледі» (Сейфуллин, 1998).

Жазушы «газет шығарушылар», «номер бірінші», «білімділері», «ұлтшыл көсемдер» деген сөздердің астарында сол қоғамның айтулы, абыройлы азаматтары қақында сөз болып жатқандығынан хабардар береді.

Кез-келген қоғамда бір адамды немесе бірнеше тұлғаны білімді деп мойындау үлкен сүзгіден өткен, қоғамдағы ісі мен сөзі, жасаған еңбегіне берген бағамен тең.

Яғни, автор кейде қарама-қарсы пікірде отырғандай көрінгенімен астарлы ойдың бір түйіні ашылғандай болады. Бірде байшыл, ұлтшыл тап болып көрінген топ енді ел зарын күйттейтін қарапайым азамат рөліне енеді. Автор кейіпкерлерді жанына жақын ұстағысы келгенімен кей тұста амалсыз сынап, мінейтіндей көзқарас туғызады.

Алаштану туралы алғашқы пікірлер 1919-1920 жылдарда басталып, тұңғыш пікір айтып, қалам тербегендер Сәкен мен Ахмет екені белгілі. Оны Ахметтің «Революция және қырғыздар» мақаласынан аңғаруға болады. Мақалада, Алаш автономиясын жариялау мен оның үкіметін құрудағы себептер ашып көрсетілген.

А. Байтұрсынұлының елу жылдығына арналған салтанатты жиында алғашқы сөзді С. Сейфуллин ашып «Ахмет Байтұрсынұлы қарапайым кісі емес, оқыған кісі, оқығандардың арасынан өз заманында патшаның арам қылықты атарман-шабармандарының қорлығына, мазағына түскен халықтың намысын жыртып, дауысын шығарған кісі. Қазақ халқын байға, кедейге бөлмей, намысын бірдей жыртып, арын бірге жоқтады. Ахмет Байтұрсынұлы ұлтын шын сүйетін шын ұлтшыл» деп ғалымның даралығын көрсете сөйлейді (Әшімханов, 1992).

Сәкеннің ел алдында сөйлеген осы аңдату сөзі ертеңіне, 1923 жылы 10 қаңтарда «Еңбекші қазақ» газетінде «Ахаң байлардың құлдығында шіріген жарлылардың айғайшысы емес, олардың шоқпаршысы емес, бірақ байын, кедейін айырмай, қазақты ғана сүйетін адал жүрек таза ұлтшыл. Қалай болса да жазушысы аз, әдебиеті нашар қазақ жарлыларына «Оқу һәм тіл құралдарымен» қылған қызметі таудай» деген ойы қалың елге жетті.

Бірақ, осы шын бағалау, жүрекжарды ақ пейілді тілек кейбір төңкерісшілдерге ұнамады. Мақала шыққаннан кейін төңкерісшілдік екпіні басылмаған олардың бірі – Ә.Әйтиев «Степная правда» газетіне жариялаған «Фактические поправки» мақаласында Сәкенге жала жауып, кейін бірінен соң бірі қаптап дәрекі де содырлы жазбалармен көбейіп кетті.

Әрине, Сәкен бұндай дәрекі жазбаға сауатты жауап қайыра білді. Ә.Әйтиевтің сынына «Тағы да Ахмет туралы /Әйтиевке жауап/» деген мақаламен баспасөз бетінде жауап берді. Сәкен Ә.Әйтиевтің орыс тілінде жазған ескертпесін сынға ала отырып, Әйтиевтің «Алашты жасағандардың бірі Ахметтің өзі емес пе?» дегеніне «Рас, Әйтиев жолдас рас. Олардың ішінде шенқұмар, жалған ұлтшылдар болды. Ахмет әйтеуір қазаққа қызмет қыламын деп солармен бірге болды. Ахметтің ұлтқа қызмет қылмақ болып коммунист партиясына ере алмай шығып қалуына үлкен себеп – өзінің шын нәзік жанды ұлтшылдығы» себеп болды деп нақты әрі кесіп айтуы, большевиктік ұран тұтанып тұрған кезеңде Ахметтің бұл қайраткерлігі өзі үшін емес, елі үшін, жер үшін, қала берді

ұлтының қамы үшін тыным таппай шарқ ұрған жанның адал ниеті екенін тәптіштей түсіндіруі ғибрат аларлық қадам еді.

Автор, автор – жаратушы, автор – адам, автор – персонаж, автор образы, бейтарап баяндаушы, автор ойыны, автордың шығармашылық әлемі сияқты терминдер негізінде автордың өзін-өзі бақылауы, өзгелерге зер салуы, қиял әлеміне қатынасы, басқа мәтіндердің әсері, кездейсоқтық пен қажеттіліктің сана мен қиялға ықпалы, сыртқы және субъективтік факторлардың шығармашылыққа қысым жасауының себеп-салдарлары, авторлық сананың еркіндігі мен өзін-өзі сынауы тәріздес мәселелерді жеке-жеке немесе бірлікте қарастыру көп нәрсені айқындайтынын ғылыми негіздер арқылы дәлелдеу де аталмыш бағыт үшін өте маңызды.

Автор өзінің «Тар жол, тайғақ кешу» мемуарлық романында «ұлтшыл» болғандардан жеке бөлінгенін, Ахмет Байтұрсынұлының ұлт қамы үшін коммунист партиясына да кіргендігін әрі онда ұзақ болмағандығын айтады. Ахмет байлардың құлдығында кедей жарлылардың айғайшысы емес, олардың шоқпаршысы емес, бірақ байын, кедейін айырмай, қазақты ғана сүйетін адал жүрек, таза жан екендігін, қазақ тарихында алатын орнын тұңғыш рет анықтап берді.

Бұл туралы А. Байтұрсынұлының өзі былай деп мәлімдейді. «Маған жеткізілген хабарға қарағанда, менің шығарылуыма, біріншіден, партия жиналыстарына қатыспағаным, екіншіден, мүшелік жарнаны уақтысымен төлемегенім және үшіншіден, менің Алашорда ұйымына қатыстығым сылтау болса керек. Маған қойылып отырған бұл айыптардың қайсысынан болсын мен бас тартпаймын», – деп жазады ол (Жұртбай, 2006).

А. Байтұрсынұлы өмір сүрген ғұмырын ана тілінің жоғын жоқтауға, ана тілін таза сақтауға, әрі қарай дамытуға, қазақ балаларын ұлт тілінде оқытуға арнағаны халқымыздың болашағын ойлағандығынан екені сөзсіз. Ана тіліміздің мәртебесін биіктетуге бар білім мен қабілетін, дарынын аямай сарп еткен А. Байтұрсынұлы болса, сол бір аумалы-төкпелі заманда ұлттық тіліміздің тағдыры үшін арпалысқандардың бірі С. Сейфуллин болғанын және Ахмет үлгісін бүгінгілерге түсіндіріп, ұрпаққа мұрат етіп, талпынғаны еш күмән тудырмайды.

Сәкен Сейфуллинді ұлт ұстазына айрықша жақын ұстайтын себептердің бірі қазақ балаларының сауатын ашу жолында «Оқу құралы» (1912), «Тіл құралы» (1914), «Әліпби» (1914) сынды еңбектерін жазып, қазақ тілінің тағдырына бей-жай қарамағаны еді. Қазақ тілінің қиын қыстау уақытта екінші сатыға түсіп бара жатқандығы Сәкеннің жанына қатты бататын. 1923 жылы өткен XII съезден кейін Сәкен қазақ тілінде іс жүргізу керектігі жөнінде мақала жазып, іс басындағы азаматтарға арнайы хат жазып, үлкен науқанды өзі ашты. Сонда Ахмет Байтұрсынұлы ойларын мықтап ескерді. Билігі бар зиялы қауымға түсіндірді.

Әдебиет сыншысы Т. Кәкішов: «Тар жол, тайғақ кешу» романының 1927 жылғы басылымы туралы «Оның не ерекшелігі бар: мынау байшыл, ұлтшыл, алашордашылар дегенді құртуға, тұқыртуға үгіттеген адам Сәкен болып отырған сияқты болып көрінеді ғой қазіргі сендерге. Ал «Тар жол, тайғақ кешудің» 1927 жылғы жарияланған нұсқасында мұндай сөздер жоқтың қасы. Келесі жарияланған нұсқаларда қызыл цензура, лито білгенін істеп, тізеге басып, Сәкеннің аузына не секілді күлдібадам әшкерелегіш сөздерді салып жіберген тәрізді. Ал мына 1927 жылғы нұсқада «қазақтың оқығандары, қазақтың төрелері» деген сөздермен алашорда қайраткерлері туралы түсініктерін тұспалдап

береді» дей келе «1936 жылғысында байшыл, ұлтшылдар, алашордашылар дейтін терминдерді Сәкен өзі қолданды ма, жоқ литода отырған адамдар немесе редактор қолданды ма, мен әлі соны анықтай алмай жүрмін. Ал Сәкен көп жағдайда анау алдыңғы толқын ағаларына ілтипатпен қарап отырған. Тек Ә. Бөкейхановқа төніп кететін тұстары көп болды «Тар жол, тайғақ кешуде». Ал Ахмет Байтұрсынұлы жөнінде айтып отырғаны әлгі «шын ұлтшыл» деген. Ал ұлтшыл дегенді жаман сөзге айналдырып алдық қой деп ашынып жазды (Кәкішов, 2015).

Халқының мүддесі үшін күресе білген «алаштықтарды» әрине жандармдар ұната қоймады. «Несмотря на то, что действия жандармских сотрудников позволил определить предвзятой, неоправданный характер ряда обвинений в адрес редакторов газеты «Казах», авторы обращений к властям верно уловили устремления национально ориентированной части казахской интеллигенции во главе с лидерами Алаш отстаивать интересы своего народа, что невольно приходило в противоречие с политикой царских властей, которые на национальных окраинах, в том числе в Степном крае, пытались решить эту проблему накануне Февральской революции в России, прибегая, в том числе, к установлению постоянного политического надзора за руководителями газеты «Казах» (Absadyk, 2022).

«Қазақ» газеті ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялылары үшін ортақ пікір алаңына айналған маңызды институт болды. 1913 жылы Орынборда негізі қаланған бұл газет қазақ халқының «көзі, құлағы һәм тілі» қызметін атқарып, ұлттық сананы оятуға, білім мен мәдениетті таратуға зор ықпал етті. Газет қазақ қоғамының өзекті мәселелерін көтеріп, оның дамуына жол сілтеді.

Ахмет Байтұрсынұлы газеттің негізін қалаушы және ұзақ жылдар бойы оның редакторы болды. Ол басылымның бағытын айқындап, оның ұлттық идеяларды таратудағы рөлін күшейтті. Жанұзақ Жәнібеков те 1918 жылы газеттің редакторы қызметін атқарып, осы маңызды істі жалғастырды. С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» романында «Қазақ» газетіне жарияланған мақалалар мен ой-пікірлер айна қатесіз, нақты көрніс тапты. Сол дәуірдегі тікелей байланысы олардың қызметін бір-бірімен және сол кезеңдегі жалпы саяси-басшылығында болуы олардың ұлттық мүдделерге қызмет етудегі ортақ мақсаттарын айқындайды.

Жалпы, саяси көзқарастар мен қоғамдағы түрлі өзгерістер ұлт зиялыларын түрлі бағдарға, қилы жолға салып, қиын да қырлы тарам етті.

Әдебиеттанушы ғалым Ж. Дәдебаев ғұмырнамалық шығарманың негізгі белгілері ретінде мыналарды атап өтеді. «Шығарманың көркемдік жаратылысын анықтауда бірінші орында нақтылық, деректілік ерекше рөл атқарады. Жазушы өз шығармаларында әлдеқандай мәлімсіз адамдар туралы емес, халықтың алдыңғы қатарлы, арлы, аты халық арасында аңыз болып тарағандай ерлігімен, білімділігімен, шыншыл турашылдығымен танылған ғылым мен өнер, еңбек адамдары туралы жазады, бас тұлға - кейіпкер етіп халық сүйіспеншілігіне бөленген, ел ардақ тұтқандай ірі азаматтарды таңдайды», деген тұжырым жасайды (Дәдебаев, 2002).

Алаш қозғалысының көрнекті өкілі Жанұзақ Жәнібеков «Қазақ» газетінің редакциялық жұмысын Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатовтан кейін жалғастырған. Кейбір деректерге сүйенсек Жәнібеков 1918 жылы газеттің 261-265 сандарының редакторы болған (Кесте 1) (Субханбердина, 1990). Аталған мәлімет ел тарихына арналған ресми оқулықтарда да көрніс тапқан. Мысалы, «Қазақстан тарихы» оқулығының 706-бетінде:

«Қазақ» газеті 1918 жылы (№261-265) Жанұзақ Жәнібековтің редакциялауымен шықты» (Алдажұманов, 2002). Себебі, дәл осы жылы Қазақстандағы саяси өзгерістерге толы кезең болды. Ресейдегі азаматтық соғыс, Алаш орданың қызметі және Кеңес өкіметінің күшеюі сияқты факторлар аймақтағы жағдайды күрделендірді.

Кесте 1.

Редактор	Редакторлық кезең (бар деректер бойынша)
Ахмет Байтұрсынұлы	1913 ж. – 1918 ж. 17 қаңтар
Міржақып Дулатұлы	1914 ж. 19 мамырдан – 1918 ж.
Жанұзақ Жәнібеков	1917 ж. (№ 261-265 немесе № 261-262

Жәнібековтің Байтұрсынұлымен Алаш қозғалысы аясында тығыз байланыста болғаны, олардың «Қазақ» газетінде бірге қызмет атқарғаны олардың ортақ мақсаттары мен ұлттық мүдделерге деген адалдығын көрсетеді.

«Қазақ» газеті 1913-1918 жылдары ұлтты ояту, ағарту, тәуелсіздік идеяларын насихаттау мақсаты туралы (Әбдиманұлы, 1993).

Ж. Жәнібековтің «Қазақ» газетінің редакциялық жұмысына қатысуы – оның Алаш қайраткерлерімен ортақ идеологиялық ұстанымда болғандығын дәлелдейді. Газет бетінде жарияланған ұлттық мүддені көздейтін мақалалар қазақ қоғамының рухани жаңғыруына ықпал етті.

1918 жылы елдегі саяси тұрақсыздық пен кеңестік биліктің қысымына қарамастан, Жәнібеков басылымның соңғы сандарын шығаруға белсенді түрде атсалысты. Бұл жайт оның Алаш қозғалысының идеяларына адалдығын, сондай-ақ ұлттық сөз бостандығы мен тәуелсіз баспасөз үшін жүргізген күресін айқын танытады.

Ж.Әлжанұлы мен Алаш көшбасшылары арасындағы қарым-қатынас идеялық жақындықпен сипатталады. Ол да А. Байтұрсынұлы мен М. Дулатов сияқты қазақ халқының ұлттық мүддесін қорғауды, рухани дербестігін сақтауды көздеген қайраткер ретінде танылды. Бұл үндестік «Қазақ» газетінің мазмұны мен бағыты арқылы айқын көрініс тапты.

Алаш қозғалысының басты мақсаты – автономиялы қазақ мемлекетін құру, білім мен мәдениетті өркендету, ұлттық сананы ояту еді. Жәнібеков бұл идеяларды қолдап қана қоймай, олардың таралуына нақты еңбек сіңірді. Оның редакторлық қызметі – осы ұстанымдардың шынайы жалғасы мен көрінісі болды.

Ахмет Байтұрсынұлының ағартушылық пен ұлт мүддесі жолында ғана емес ерекше қабілеттері мен көп қырлы тұлға екенін ХХ ғасыр басында қазақ халқының көшбасшысы ретінде танылғанын, замандастары оны аса жоғары бағалап, «Алаштың Ахаңы» от деп дәріптегенін жазып жүрген ғалымдар бар (Жүсіп және т.б., 2023).

Қорытынды

Сонымен, Қазан төңкерісінен кейінгі жылдарда Сәкен Сейфуллин ұлт тіліне байланысты ой-тұжырымдарын Ахмет Байтұрсынұлының «Ұлтты сақтайтын ең соңғы қамал

– тіл» деген даналық қағидаларынан өрбіткенін, сол арқылы бір-біріне ілтипатының күшті болғандығын, айрықша қадірлегенін аңғармау ағаттық болар еді.

А. Байтұрсынұлына С. Сейфуллинді құштар еткен құдіретті күштің бірі ұлттық тілге деген қамқорлық екені даусыз. Сондай-ақ, кеңестің пайдалы ісіне Ахмет Байтұрсынұлындай ұлы ағартушыны тарту талабы да қатарласа жүргені белгілі. Бірақ Сәкен Сейфуллиннің асқақ арманын тапшылдық көзқарас жеңіп, өз ойлағандарын жасады.

С. Сейфуллин өзінің «Тар жол, тайғақ кешу» роман-эссесінде Ахмет Байтұрсынұлына ағат ой, қисынсыз, артық сөз айтпайды.

«Тар жол, тайғақ кешудің» алғашқы тараулары осы кезде жазылып, «Қызыл Қазақстан» журналының бетінде жариялана бастағанын ескерер болсақ, онда Сәкеннің таптық позиция дегенге айрықша қарауыл қоймасқа шамасы қалмағанын көру онша қиындыққа түспейді.

С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» романында «Алашордашылар» туралы жалпы тоқталғанымен А. Байтұрсынұлы туралы суреттеулер мен бейнелік образдар жасырын, астарлы кездесетінін аңғарамыз.

«Қазақ» газетіндегі кәсіби жолын корректорлық қызметтен бастаған қаламгер Жанұзақ Әлжанұлы күрделі қоғамдық-саяси ахуал кезеңінде басылымның редакторлық қызметін абыроймен атқарды. Бар-жоғы 29 жастағы Ж. Жәнібеков кеңестік биліктің күтпеген саяси өзгерістеріне қарамастан, ешқандай тайсалмай, «Қазақ» газетінің бетінде жаңа билікке қарсы сындарлы әрі принципті ұстанымдағы мақалаларды батыл түрде жариялап отырды.

Алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала АР19679639 «Қазақ журналистикасының Ұлы дәуірі: қалам қайраткері Жанұзақ Әлжанұлының публицистік мұрасы және редакторлық қызметі» гранттық жоба аясында дайындалды.

Мүдделер қақтығысы

Мақала бойынша мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі. Мақаланың негізгі идеясы мен тұжырымдамасын **А.К. Коспагарова** айқындап, зерттеу материалдарын талдап, негізгі бөлімді әзірледі. **Р.С. Имаханбет** зерттеу материалдарын жинақтап, мақаланың мазмұнына қатысты деректерді жүйеледі әрі оны рәсімдеу жұмыстарын жүзеге асырды. Зерттеу барысында мақаланың тұтастығы мен деректердің дәлдігімен **Д.О. Байгожина** қамтамасыз етті.

Әдебиеттер тізімі

Алдажұманов, Қ. С. (ред.) (2002). Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін): 5 томдық. (Т. 3). Алматы: Атамұра.

Әбдиманұлы, Ө. (1993). Қазақ газеті. Алматы: Қазақ университеті.

Әшімханов, Д. (Құраст.). (1992). Бес арыс: естеліктер, эсселер және зерттеу мақалалар. Алматы: Жалын.

Кәкен, А. (2016). Сәкен жолы. Астана: Жасыл Орда.

- Кәкішов, Т. (2015, 20 тамыз). Алаш арыстарының көп жазбасы КГБ мұрағатында жатыр. Қазақ үні, (52), 8.
- Кәкішұлы, Т. (2010). Көптомдық шығармалар жинағы. Алматы: Қазығұрт.
- Кәкішұлы, Т., & Ахмет, К. (1997). Тар жол, тайғақ кешудің тағдыры. Алматы: Санат.
- Көпбаева, М. (2010). Шерхан Мұртаза шығармашылығындағы көркемдік таным және авторлық концепция (Автореф. дисс. ... филол. ғ. докт.). Алматы.
- Қозыбаев, М. (1994, 12 тамыз). Ғасыр қасіретін арқалаған арыстар. Егемен Қазақстан, (125), 5.
- Дәдебаев, Ж. (2002). Қазіргі қазақ әдебиеті: лекциялар курсы. Алматы: Қазақ университеті.
- Жұртбай, Т. (2006). Алаш ақиықтары (Т. 5). Алматы: Алаш.
- Жүсіп, С. А., Имаханбет, Р. С., & Оспанова, Г. Т. (2023). «Қырық мысал» жинағының жазылуы мен басылуы. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы, (1), 199–210. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-142-1-199-210>
- Сейфуллин, С. (1988). Тар жол, тайғақ кешу (Бес томдық шығармалар жинағы. Т. 4). Алматы: Жазушы.
- Субханбердина, Ү. (1990). Әйгілі «Қазақ» газеті. Зерде, (5).
- Absadyk, A. A., Boranbaeva, B. S., Mukhitov, K., & Legkii, D. M. (2022). The newspaper «Kazak» and its opponents in the Kazakh society during the First World War. Bylye Gody, 17(3), 1470–1481. <https://doi.org/10.13187/bg.2022.3.1470>

А.К. Коспагарова^{*1}, Р.С. Имаханбет², Д.О. Байгожина³

^{1,2}Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Исторические и художественные элементы в образах А. Байтурсынулы и Ж. Жанибекова (по произведению С. Сейфуллина «Тернистый путь»)

Аннотация. В статье проведён всесторонний анализ литературного портрета Ахмета Байтурсынулы на основе мемуарно-хроникального романа Сакена Сейфуллина «Тернистый путь», раскрыты историко-художественные грани и идейное содержание образа. Объект исследования – личность А. Байтурсынулы и общественная деятельность Жанузака Жанибекова в контексте социально-политических трансформаций казахского общества начала XX века. Цель – выявить авторскую концепцию, определить пересечение исторической истины и духовных ценностей и показать роль двух деятелей в формировании национального самосознания. Методологическая база включает историко-литературный, сравнительный и документальный анализ; дополнительно применён текстуально-сравнительный подход для выявления стратегий повествования и приёмов создания образа. Основные источники – материалы газеты «Казах», архивные документы и периодическая печать эпохи. Результаты показывают, что С. Сейфуллин выражает уважение к А. Байтурсынулы и даёт завуалированные положительные оценки; редакторская деятельность Ж. Жанибекова в газете «Казах» существенно способствовала консолидации национальных идей. Обоснована историческая роль и общественное влияние газеты как общей идеологической платформы двух деятелей. В целом исследование предлагает модель комплексного анализа исторической личности в литературе и расширяет методологический инструментарий изучения литературного портрета и авторской концепции.

Ключевые слова: Сакен Сейфуллин, Ахмет Байтурсынулы, Жанузак Жанибеков, «Тернистый путь», движение «Алаш», газета «Казах», авторская концепция.

A.K. Kospagarova^{1*}, R.S. Imakhanbet², D.O. Baigozhina³

^{1,2}*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

³*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

**Historical and artistic elements in the images of A. Baitursynuly and Zh. Zhanibekov
(based on the work of S. Seifullin "The Thorny Path")**

Abstract. This article offers a comprehensive analysis of Akhmet Baitursynuly's literary portrait based on Saken Seifullin's memoir-chronicle novel *The Thorny Path* (*Tar zhol, taighaq keshu*), elucidating the historical-aesthetic facets and ideological content of the image. The object of the study is the figure of A. Baitursynuly and the public activity of Zhanuzak Zhanibekov in the context of the socio-political transformations of early-twentieth-century Kazakh society. It aims to determine the authorial concept, map the intersection of historical truth and spiritual values, and reveal the role of these two actors in shaping national consciousness. Methodologically, the research employs historical-literary, comparative and documentary analysis, complemented by textual-comparative procedures to identify narrative strategies and techniques of character construction. Primary sources include the newspaper *Kazakh*, archival documents and contemporaneous periodicals. The findings show that Seifullin expresses respect for Baitursynuly and provides veiled positive evaluations in his writing; the editorial work of Z. Zhanibekov at *Kazakh* significantly contributed to consolidating national ideas. The study substantiates the historic role and public impact of the newspaper as a shared ideological platform linking the two figures. Overall, the article proposes a model for integrated analysis of a historical personality in literature and expands the methodological toolkit for examining the literary portrait and authorial concept.

Keywords: Saken Seifullin, Akhmet Baitursynuly, Zhanuzak Zhanibekov, *The Thorny Path* (*Tar zhol, taighaq keshu*), Alash movement, Kazakh newspaper, authorial concept.

References

- Aldazhumanov, K.S. (Ed.). (2002). *Kazakhstan tarihy (kone zamannan buginge deiin): bes tomdyk. T. 3. Zhana zamandaghy Kazastan [History of Kazakhstan (from ancient times to the present): In five volumes. Vol. 3. Kazakhstan in the modern era]*. Almaty: Atamura. (in Kazakh)
- Abdimanuly, O. (1993). *Kazak gazetі [The Kazakh newspaper]*. Almaty: Kazak universiteti. (in Kazakh)
- Ashimkhanov, D. (Comp.). (1992). *Bes arys: estelikter, esseler jane zertteu makalalar [Five leaders: Memoirs, essays and research articles]*. Almaty: Zhalyln. (in Kazakh)
- Dadebayev, Zh. (2002). *Kazirgi kazak adebieti: lektsialar kursy [Modern Kazakh literature: Lecture course]*. Almaty: Kazak universiteti. (in Kazakh)
- Kaken, A. (2016). *Saken zholy [The path of Saken]*. Astana: Zhasyl Orda. (in Kazakh)
- Kakishov, T. (2015, August 20). *Alash arystarynyn kop zhazbasy KGB muragatynda zhatyr [Many writings of the Alash leaders lie in the KGB archives]*. *Kazak uni*, (52), 8. (in Kazakh)
- Kakishuly, T. (2010). *Koptomdyk shygarmalar jinagy [Collected works]*. Almaty: Qazygurt. (in Kazakh)
- Kakishuly, T., & Akhmet, K. (1997). *Tar zhol, taigaq keshu tagdyry [The fate of «The Thorny Path»]*. Almaty: Sanat. (in Kazakh)
- Kopbaeva, M. (2010). *Sherkhan Murtaza shygarmashylygyndagy korkemdik tanym jane avtordyq kontseptsiiia [Artistic cognition and authorial concept in the works of Sherkhan Murtaza]*. Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences. Almaty. (in Kazakh)

Kozybaev, M. (1994, August 12). Gasyr kasyretin arkalagan arystar [Heroes who bore the tragedy of the century]. Egemen Kazakhstan, (125), 5. (in Kazakh)

Seifullin, S. (1988). Tar zhol, taigak keshu. Bes tomdyk shygarmalar jinagy. T. 4 [The thorny path. Collected works in five volumes. Vol. 4]. Almaty: Zhazushy. (in Kazakh)

Subkhanberdina, U. (1990). Aigili «Kazak» gazeti [The famous newspaper 'Kazakh']. Zerde, (5). (in Kazakh)

Zhusip, S.A., Imakhanbet, R.S., & Ospanova, G.T. (2023). Kyryk mysal zhinagynyn zhazyluy men basyluy [Writing and publication of the collection «Forty fables»]. Bulletin of L.N. Gumilyov ENU. Philology Series, (1), 199–210. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-142-1-199-210> (in Kazakh)

Zhurtbai, T. (2006). Alash akiyktary [The eagles of Alash] (Vol. 5). Almaty: Alash. (in Kazakh)

Absadyk, A. A., Boranbaeva, B. S., Mukhitov, K., & Legkii, D. M. (2022). The newspaper «Kazak» and its opponents in the Kazakh society during the First World War. Bylye Gody, 17(3), 1470–1481. <https://doi.org/10.13187/bg.2022.3.1470>

Авторлар туралы мәлімет:

Коспагарова А.К. – хат хабар үшін автор, PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail: assem.kospagarova@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0707-6868

Имаханбет Р.С. – филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail: rayhanymahanbet@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6205-8839

Байғожина Д.О. – PhD, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: baigozhina_do_1@enu.kz, ORCID: 0000-0003-3329-4589:

Kospagarova A.K. – corresponding author, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: assem.kospagarova@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0707-6868

Imakhanbet R.S. – Candidate of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: rayhanymahanbet@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6205-8839

Baigozhina D.O. – PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: baigozhina_do_1@enu.kz, ORCID: 0000-0003-3329-4589:

Коспагарова А.К. – автор для корреспонденции, PhD докторант, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан. E-mail: assem.kospagarova@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0707-6868

Имаханбет Р.С. – кандидат филологических наук, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан. E-mail: rayhanymahanbet@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6205-8839

Байғожина Д.О. – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: baigozhina_do_1@enu.kz, ORCID: 0000-0003-3329-4589.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).